

Morita Tsuneo

Még egyszer a kincstári kapitalizmusról, a rendszerváltás értelmezéséről, és a „vendégmunka” jelenségről

Megjegyzéseim a cikk visszhangjaira

Az Élet és Irodalom 2006. 47. számában megjelent cikkemre több visszajelzést kaptam közgazdász barátaimtól. Többen egyetértettek főbb állításaimmal, de természetesen néhányan ellenvéleményükkel is megkerestek. Cikkem eredetileg japánul jelent meg politikai helyzetelemzésként egy itteni japán társaság folyóiratában, melynek szinte nyers fordítását közölte az ÉS, ezért egyes érveléseim magyarázatai hiányosak. E magyarázatokat az alábbi cikkben szeretném pótolni.

Kincstári kapitalizmus: egy kelet-európai típusú jóléti állam

A közgazdaságtudomány irodalmában nem szerepel a kincstári kapitalizmus fogalma. Hasonló fogalomként létezik az államkapitalizmus, mely értelmezhető egy átmeneti nemzetgazdasági formaként, ahol az állami monopoltóke szabályozza, vagy alárendeli a magánszektor mozgásterét. Történelmileg ilyen típusú gazdaságot figyelhattunk meg a szovjet gazdaság építési időszakában és több fejlődő országban. (Megjegyzem: szerintem a jelenlegi orosz gazdasági rendszer is az államkapitalizmushoz közeledik.)

A mai magyar nemzetgazdaság egyáltalán nem hasonlít ehhez a gazdasági típushoz, mert Magyarországon már nem létezik a magánszektor megsemmisítő állami monopólium a fő ipari ágazatokban. Viszont a nemzeti jövedelem 40 %-át a kincstárba centralizálja és a hiánypótlással együtt a GDP 50 %-át újra elosztja a kormány. A mai magyar nemzetgazdaság felszínesen úgy néz ki, mintha észak-európai jóléti állam lenne, ám ennek ellenére szinte mindenki kétségbe vonja egy efféle összehasonlítás megalapozottságát. Miért? Mert még mindig nagy a jövedelem-színvonal különbsége a két gazdaságtípus között, amely egyidejűleg a piac fejlettségi szintjének különbségében is megmutatkozik.

Ennek kapcsán említem, hogy egy bírálóm szerint minthogy a magyarországi jövedelem (a ppp-vel mért egy főre jutó GDP) szintje már EU-átlag felét eléri, ezért a többszörös jövedelmi különbségről szóló állításom téves. Igaz, a ppp-vel mért nemzetjövedelem szintje elérte az EU átlagának felét, de az is fontos felismerés, hogy a ppp-vel mért érték nem a valódi jövedelem áramlása (flow), amely viszont még mindig 3-5 szoros különbséget mutat a magyar gazdaság és a legfejlettebb gazdaságok között. Szeretném hangsúlyozni, hogy a ppp-vel mért érték és a valódi áramlás közötti eltérés maga mutatja a piac fejletlenségének mértékét.

Durván számolva a japán GDP 40-60 szorosán nagyobb, mint a magyar GDP. (Manapság az árfolyamváltozás volatilitása miatt nagymértékben változik a piaci áron mért GDP, azaz az egy főre

jutó jövedelem is 3-5 szorosán nagyobb Japánban, egyszerűsítésként Japán összlakosságát 120 millióval számolva). Ez egy makro-összehasonlítási számítás. Ez a makro-érték mennyire érezhető a mikrogazdaságban? A két ország mindennapi életét összehasonlítva ezt a 3-5 szörös különbségét nem tartom túlzásnak. Például az útépítés, hidépítés és épületépítés, azaz építőipar termelékenységét nézve valóban nagy különbséget figyelhetünk meg, és ebben az iparágazatban nemcsak 3-5 szörös, hanem ennél sokkal nagyobb különbség is érezhető a két ország termelékenység-eltérésben. Egy japán számára érthetetlen és hihetetlen, hogy egy párszáz méteres út javítására több hónapra van szükség Magyarországon, és így például a Szabadság-híd karbantartására sem csupán másfél hónapot, hanem másfél évet terveznek. (Egy látványos példa: a Tokió egyik főútvonalán lévő százméteres vasúti átjáró-híd cseréjére egyetlen egy éjszaka alatt, hat órai munkával került sor! Természetesen mindennek előfeltétele volt a nagyon pontos és a tökéletes együttműködéssel megszervezett előkészítési munkálatok határidőre történt elkészítése.) Mérhetetlenül nagy továbbá a különbség a közlekedési rend szabályainak betartásában, a gépjárművek műszaki állapotában, a tömegközlekedési jegykiadási rendszerekben és a tömegközlekedési eszközök állomásainak rendbetartásában. A közszolgáltatási szférában is óriási hatékonysági különbség érezhető, és a magánszolgáltatási szférában nemcsak a hatékonyságban, hanem a szolgáltatás választékában is óriási különbség van. Ennek mérték nem 3-5-szörös, hanem ennél sokkal nagyobb. Hatékonyság tekintetében általában nem találunk jelentős különbséget a hazai és az anyaországbeli japán iparcégek között, ám a munkavállalók magas távolléti aránya miatt a magyar cégeknél mégis a hatékonyság alacsonyabb foka figyelhető meg a japán anyacéghez és annak ázsiai leányvállalatához képest. Itt, Magyarországon a hazám-bélihez képest maga az emberi mozgás tempója lassú. Japánban többszörösen gyorsabban múlik az idő, mely a makro-hatékonyságában is tükröződik. Természetesen fontos leszögezni: más kérdés az, hogy mely népek élnek boldogabb, nyugodtabb életet.

Azért éltem a fenti példákkal, mert azt szeretném érzékeltetni az olvasóval, hogy a magyar gazdaságnak még hosszú utat kell bejárnia a 21. századi jóléti állam kiépítéséig, miután valódi, szilárd piacgazdasági alap nélkül nem elképzelhető ennek megvalósítása. Pontosan ebben látom a mai nemzetgazdaság problémáját Magyarországon.

A Kádár-korszak berendezkedését „koraszülött jóléti állam”-nak minősítette Kornai. A stagnáló nemzetgazdaságban a Szovjetunióból importált olcsó olajjal és külső hitellel pótolva próbálkozott fenntartani az életszínvonalat a Kádár-kormány. Így a technológiai fejlődés hiányában, a gyenge hazai gazdaságfejlődés és a szegényes forrásokat elosztó rendszer alapján teremtette meg azt a koraszülött jóléti államot, mely tipikus „kelet-európai jóléti állam”-nak nevezhető.

Ha az észak-európai jóléti államot a fejlett piacgazdaságon alapuló és a demokratikus konszenzus révén kiválóan működő rendszernek ábrázolnám, akkor a kelet-európai jóléti államot a stagnáló gazdaság ingatag alapjain fölülről egyirányúan osztogató rendszerként kell lefestenem. A

stagnáló gazdaságban eleve korlátozottak az elosztható anyagi javak, és nem remélhető az elosztó javak, a szolgáltatások minőségjavulása. (A minimális anyagi javak rendelkezésre álltak, de a szolgáltatás minőségében és választékában bővítés nem történt.) A Kádár- korszak, regnálásának utolsó szakaszában jelentős külső források bevonásával is igyekezett könnyíteni, de valójában nehezítette a *status-quo* fenntartását. A szocializmus alatt létrehozott jóléti állam magától omlott össze.

Mi változott az elmúlt 17 év alatt Magyarországon? Valóban kifejlődött a piacgazdaság? Tagadhatatlan, hogy Magyarország egyfajta piacgazdasággá vált, de még mindig kicsi a piac nagysága és sekély a piac mélysége. E a törekeny piacgazdaság alapján az állam elosztogatja a GDP 50%-át. E meglehetősen nagy elosztási mérték ellenére sem nagyon érezhető a közszolgáltatás minőségének javulása, sőt hasonló maradt, mint a régi rendszerben. Miért? Mert lényegében nem változott a közszolgáltatás rendszere az elmúlt tizenhét évben. A régi rendszer csak a pénzt nyelte el a működés javítása nélkül. Erre a jelenségre illik egy japán szólás, mely szerint „vizet öntünk a szűrőbe”. A fejlődő piacgazdaságban tovább élt a reform nélkül működő közszolgáltatási rendszer: így egy új típus keleti-európai jóléti állam jött létre a rendszerváltás átmeneti időszakában, mely rendszert kincstári kapitalizmusnak nevezhetünk. Mind a mai, mind a kádári rendszer a kincstári optimizmuson alapul.

(Megjegyzem: A mostani gázár-támogatással kapcsolatos intézkedéseket is teljességgel a kincstári és populista politika részeként értelmezem. Meggyőződésem szerint nem lehet büntetlenül piacár-támogatási intézkedéseket bevezetni, mert ennek eredményeként beteljesül a kincstári ország zsákutcája. E zsákutca teljesen felesleges munkát, időt és kiadásokat is igényel, így sohasem myílik kiút a kincstári országból. Az emberek rengeteg időt vesztegetnek el, a szociális miniszterium kiadásai dagadnak, sőt, a sok felesleges munkához nagyszámú köztisztviselőt kell alkalmazni. Így aztán soha nem lehet csökkenteni az állami kiadásokat. Ha a kormány mindenképpen szeretné a gázáremelés hatását korlátozni, akkor elsősorban az áremelést kellene intézkedéseivel korlátozni, másodsorban a gázelosztó cég támogatására kellene megoldást találni. Így sokkal olcsóbban és hatékonyabban meg lehetne oldani a problémát. A mostani intézkedés az előző rendszerben használt úgynevezett árfolyamszorzóra emlékeztet, amely a KGST-ben termékcsoportonként többfélfé módon létezett, és úgy gondolom, az új piacgazdaságban végképp feleslegessé lett.)

A rendszerváltás értelmezése: a történelmi felismerés és annak erkölcsi kiértékelése

Cikkemben jogosnak tartottam a követelést: mindazok, akik vagy az elithez tartoztak a régi rendszerben, vagy a párt- és állami vagyonból részesültek, és abból meggazdagodtak a rendszerváltás káoszában, nos, nekik távol kellene magukat tartani a hatalomszerzés versenyétől. Néhányan kritizálták ezen elvárásomat. Ehhez kapcsolódva két dolgot szeretnék megkülönböztetni: egyik egy történelmi tény felismerése, másik annak erkölcs értékelése.

Több közgazdász nem kezelte helyesen annak történelmi tényét, hogy a rendszerváltás káoszában egyes állami- és pártvezetők (nem mindenkiről van szó) és hozzájuk közel állók a köztulajdon részét magántulajdonra váltották. Sőt, a bankprivatizálás folyamán óriási banki vagyont vesztett az állam, mert több hitelállományt veszteségként le kellett írnia. Természetesen ezt az állami veszteséget az állami költségvetésben rendben elkönyvelték. Az újonnan megjelent vállalkozók ezekből a forrásokból tudták megszerezni induló tőkéjüket. Ez a *de facto* lopott vagyon előfeltételt teremtett az új piacgazdasági rendszer elindítására. Ez bizony tagadhatatlan történelmi tény és csak néhány bátor újságíró* kutatta erőteljesen az efféle „történelmi bűnök”-öt, de sajnos nem ismerek olyan közgazdászt, aki ennek a történelmi előfeltételnek az elemzésével foglalkozott volna, így e hiány az úgynevezett tranzitközgazdaságtan (Economics of Transition) számlájára írható.

* Paul Klebnikov, a Forbes újságírója, aki részletesen felrajzolta az orosz oligarchiák származását és annak piszkos vagyonosodását a *Godfather of the Kremlin* című könyvben (Harcourt, 2000. Magyar fordítás: Keresztapa a Kremlben, Tiara, 2000). Meghalt bérgyilkosság áldozataként 2004. júliusában. David E. Hoffmannak *The Oligarchs* (Public Affairs, 2002) munkája is jól ismert. Az Ukrán újságíró, Georgy Gongadze, bátran tájékoztatt az államfő bűnös korrupciójáról. Lefejezett holttestét 2000-ben találták meg.

Nem szándékom, hogy ezt a „történelmi bűn”-t elítéljem. Az efféle lopás meglehetősen általános jelenség a rendszerváltó országokban, és a történelmi előfeltételeket csak így tudták megteremteni az új vállalkozó réteg megteremtésére a rendszerváltás kezdeti időszakában. Természetesen ennek árát is esetenként meg kell, hogy fizesse a társadalom, mint például Oroszországban és Ukrajnában, ahol brutális és óriási lopásokon keresztül történt a köztulajdonba váltása és ebből a folyamatból új típusú fehér-vörös maffia* jött létre az új világban. Azt állítom, hogy az efféle lopást a mai rendszerváltások „rendszerváltás-kezdeti köztulajdon-újraelosztása”-ként, vagy „a rendszerváltás eredeti tőkefelhalmozása”-ként kell értelmeznünk. Ezen állításom nem erkölcsi ítélet, hanem a történelmi tény megállapítása és annak értelmezése.

* A fehér maffia azt jelenti, hogy a kormány vagy a hatalom maga a maffia részévé vált, vagy egyes kormánytagok keverednek a fekete maffiavilággal. Ez megfigyelhető több volt szovjetköztársaságban és Észak-Koreában. A vörös maffia esetében a kommunista párt, a szocialista kormány, vagy a titokszolgálatok egyes tagjai váltak fekete maffiává vagy annak tagjává a rendszerváltás közben. Ez is meglehetősen általános jelenség a volt szocialista országokban, Magyarországot is beleértve. Ha ennyire általános ez a jelenség, akkor más kérdést is fel kell tennem: egyáltalán milyenek voltak a fehér és vörös maffiák az úgynevezett szocialista rendszerben? „Rendes” szocialisták, kommunisták voltak-e vagy már akkor is maffiaeszközökkel éltek? Ha az előbbi, akkor mikor váltak maffiává? Ha viszont az utóbbi, akkor alaposan felül kell vizsgálni az előző rendszer hatalom-jellegét.

Más dolog az, hogy ezt a sajátos történelmi előfeltétel-teremtést el tudjuk-e ítélni, vagy sem. A „történelmi bűn” kifejezése maga erkölcsi ítélet, de nem követel személyes felelősségre vonást, ugyanakkor erkölcsi megítélésében természetesen lényeges eltérések lehetnek. A kommunista párt és ifjúsági szervezetének vezetői, illetve azok, akik velük intim kapcsolatot tartottak és a szocialista

rendszer összeomlásából meggazdagodtak, nem mentesülhetnek a büntett vádjá alól. Nemcsak a civilizált társadalmak erkölce szerint, hanem a kommunista erkölcs szerint sem. Vannak, akik az efféle embereket mint „tehetséges vállalkozókat” nagyra értékelik. Biztosan ügyesek és okosak, de az efféle vagyonszerzést és a hatalmi pozíció ilyesfajta kihasználását a civilizált társadalmakban sikkasztásnak minősítik. Egy ismert japán mondás is erre utal: rablás a tűzben* (azaz lopás a káoszban). Annak ellenére, hogy a társadalom nem tudott vádat emelni ellenük, a rendszerváltás e sajátos siker-emberei mégsem ártatlanok, hanem történelmileg bűnösök. Törvény nem tiltja, hogy az előző rendszerben politikai hatalmon lévők újra a politikai elitbe jussanak. Adott esetben a korábbi elit bizonyos újra hatalomba kerülő tagjai habozás nélkül ismét sikkaszthatnak az új rendszerben is, ezért jogos az a követelés, hogy az ilyen emberek maradjanak távol a hatalomtól. Csehországban például ilyen jogi tiltás érvényben van. A polgárok egyszerűen nem engedték, hogy a '68-as prágai tavasz leverése után hatalomra került kommunista vezetők ismét vezető állami pozíciót töltsenek be. Magyarországon is hasonló intézkedését lehetett volna bevezetni, ha a rendszerváltás időpontja közelebb lett volna 1956-os forradalomhoz. Mielőtt bárkiben hamis illúziókat keltenék, el kell mondanom: a fent említett kommunista-tisztogatás Csehországban nem eredményezte és semmiképp nem garantálta azt, hogy a rendszerváltás során ne történjen a közvagyon magánosítása során csalás. Csehországban az úgynevezett kuponprivatizálás folyamán, bonyolult és súlyos csalásokon keresztül került sor a közvagyon magánosítására. Ez volt a cseh típusú „eredeti tőkefelhalmozás”.

* Egy másik japán más szólást is idézhetnék: „iszunk tiszta, és iszunk piszkos vizet is” (... társadalmi létünk során, mert úgymond „a tiszta vízben nem élnek meg a halak”. Ez persze csak részben igaz, hiszen ha piszkosabb lesz a víz, abban a lazac nem tud visszajönni a szülőfolyójába, míg meglehet, a piszkos folyóban sokféle hal megél, de bűdös...)

Végül azt szeretném hangsúlyozni, hogy szerintem a tranzitközgazdaságtan feladata nemcsak a „tervgazdaságból a piacgazdaságba történő átállás” kutatása lenne - amely ugyan szépen és jól hangzik -, de feladata lenne az annak előfeltételeit létrehozó okok és okozatok, valamint a vagyon újrafelosztása variációinak kutatása is, amely reményeim és tudomásom szerint nem csupán piszkos, igazságtalan és törvényt, vagy morált sértő események kusza halmaza.

Mit jelent egy társadalom halála: apoptosis vagy necrosis?

Egy cikkem kapcsán megfogalmazott véleményem szerint miután a rendszerváltás békésen ment végbe Magyarországon, a volt politikai elit tagjainak is joga van ahhoz, hogy az új rendszerben is aktívan szerepelhessenek akár politikusként, akár magas rangú állami tisztviselőként. Ennek jogát nem utasítom el, ám a „tűzrablót” elitélő polgárokkal értek egyet. Ezzel kapcsolatban egy sajátos elemzéssel érvelnék, melynek kapcsán elsősorban az foglalkoztat: mit jelent egy társadalom összeomlása, mi az egyén szerepe a társadalmi funkciók változásában, hogyan változnak a társadalmi erkölcs és viselkedés normatívái a rendszerváltás után – és más effélék.

Hogyan tudnánk megmagyarázni a XX. századi szocialista rendszer összeomlását? Vajon Marx elméletből le lehet-e vezetni? A felépítmény és a gazdasági alap közötti ellentmondás hajtotta az összeomlását? Marx úgy gondolta, hogy az emberi társadalom hosszú távon a haladás útján fejlődik és így a szocialista rendszer maga egy fejlettebb állapot. Ezzel szemben a valóság azt mutatta, hogy a XX. századi szocialista rendszer éppen nem a haladás, hanem a hanyatlás útját járta be. Akkor hogyan lehet más módon megmagyarázni e sajátos jelenséget?

A XX. század szocialista rendszereinek összeomlását egy társadalom önpusztulásaként tudom jellemezni. A társadalomalkotó egyének (akár párttagok, akár a polgárok) egyszerre vesztették el a társadalomépítő erejüket emberi alkotóképességük hanyatlásával, így egy hosszú degenerációs folyamaton keresztül az önpusztítás útján haladt a társadalom. A XX. századi szocialista rendszerek összeomlása egy társadalom önpusztítása volt, de hogyan is érthetnénk meg egy társadalom halálát?

A sejtbioológiában a sejthalál-kutatás újabban érdekes felismerésre jutott, melyet „apoptosis”-nak neveztek el. Ennek lényege, hogy az élő szervezet nemcsak új sejtek létrehozásával, hanem a sejtek elhalásával együttesen tartja életben a testet. Az aktív sejtelhalás segíti a környezethez jobban illeszkedő sejteremtését, így a sejt saját magát feláldozva az új sejtnek egy jövőbeni szerepet ad át. Ehhez hasonlóan, aki átadja jövőbeni politikai szerepét a fiatal generációnak és így vonul el a politikai színpadról, ugyanúgy az „apoptosis” szerepét játssza.

Míg az apoptózis a szervezetnek pozitív funkciója, addig más típusú sejthalál is létezik, a „necrosis”. Ez olyan sejthalál, melynek során a sejt csak romlik és pusztul a megújuló-pótló, vagy helyettesítő sejteremtés nélkül. Ehhez hasonlóan, aki a régi hatalomhoz ragaszkodott és nem tud alkalmazkodni az új rendszerhez, az társadalmi értelemben „meghal”. Az igazi veszély persze abban rejlik, ha e jelenség nem pusztán néhány egyén esetében érvényesül, hiszen akkor maga a társadalom intézménye is „meghal”, ha nem tud az új körülményhez alkalmazkodni. Mind az élő szervezetben, mind a társadalomban, végbemehet - és végbe is megy - e kétfajta halál folyamata. De látunk-e valami különbséget a sejthalál és a társadalom halála között?

Ha a sejt meghal, akkor eltűnik, és már nem létezik. Viszont a társadalom halála nem jelenti a társadalmat alkotó emberek halálát. Akkor mi hal meg? Nyilván nem az emberek maguk, hanem a társadalmi kapcsolatok szűnnek meg és ebben létezik a lényeges különbség a természettudomány és társadalomtudomány között. Ha változik a társadalmi kapcsolatrendszer, akkor az egyes emberek más szerepet és funkciót szereznek az új társadalomban, így újjá tudnak születni és új energiát kapnak az új társadalom építésére. A meghalt sejtől már nem születik semmi, és hasonlóan az elhalt szervezetekhez az elhalt intézményekhez kötődő egyének „meghalnak” a társadalmi lényként, és addig maradnak e „szinkópa-állapotban”, amíg nem tudnak az új társadalmi kapcsolatrendszerben új szerepet és funkciót szerezni maguknak. Vannak, akik továbbra is maradnak a szinkópában és eltűnnek a társadalom színpadáról, sőt – szélsőséges esetben – pusztán életüket is elveszthetik egy véres társadalmi változás esetén. A kambodzsai Pol Pot rezsimit leszámítva átlagos polgár életét

nem semmisítették meg tömegesen társadalmi „rendszerátalakítások” esetén és ezt akkor is állíthatjuk, ha tudjuk, nem egy esetben a korábbi társadalmi berendezkedés vezetőit kivégezték, bizonyos társadalmi-etnikai csoportokat veszélybe sodortak, üldöztek .

Egy társadalmat azért tudunk újjáépíteni, mert ha az új társadalmi kapcsolatok kialakulnak, akkor a társadalmi sejtéként egyszer már „meghalt” egyének új sejtéként újjá tudnak születni. Így valósul meg egy társadalom újjáépítése.

Ehhez kapcsolódóan megjegyezném, hogy az újjászületés ellenére az emberek gondolkodási módja, valamint szociális viselkedési normatívájuk nem változik meg gyökeresen egyik napról a másikra. Ennek elemzése ad magyarázatot a régi rendszerek bizonyos folytonosságára és változatlanosságára egy új társadalomban. Miért marad meg az emberekben sokáig a régi stílusú gondolkodásmód és viselkedési normatíva? Az új társadalmi kapcsolatokban is folytatódik és tovább él a régi rendszerben szerzett szociális magatartási normatíva és gondolkodási mód, mert az új stílus és rend csak fokozatosan, hosszú társadalmi tanulási folyamatban szerezhető meg.

A „vendégmunka” jelenség a hazai iparcégekben

A legtöbb vitát a munkamorálra tett ironikus helyzetértékelésem kavarta. Ezen állításomat a következőképpen tudnám összefoglalni:

„A magyarországi multinacionális ipari vállalatoknál dolgozó magyarok - akár munkásként, akár menedzserként -, mindannyian vendégként dolgoznak e cégekben. A technológiai fejlesztésről és a világaladási stratégiáról rendszerint a cégközpontokban születik döntés. Amíg a magyarok részéről nem nyilvánul meg igazi felelősségvállalás, addig a magyar munkás, a magyar menedzser soha nem tudja megtanulni egy nagy cég gazdálkodásával kapcsolatos tudnivalókat és a felelős munkavégzés fegyelmét. A statisztikák szerint magas munkavállalói távollét: munkahelyenként átlagosan a dolgozók 10-15 %-a hiányzik naponta munkahelyéről különböző okokra való hivatkozással. Mindez szerintem a felelősség megosztásának hiányával és az alacsony munkamorállal magyarázható.”

Ha a fenti állításom helyes, akkor nem lehet mindenáron nagy sikerként elkönyvelni a működőtőkés befektetésének növekedését, mert ettől bizonyára középtávon növekedik a foglalkoztatottság, de nem történik meg a technológiai transzfer, sőt az iparágazat maga is megszűnik, mint a délibáb, ha egyszer a cégközpontban a magyarországi egység felszámolását. Ezért a nemzetgazdaság fejlesztése érdekében sokkal fontosabb hosszú távon a hazai ipar és hazai vállalkozó kinevelése-fejlesztése, mint a külföldi cégek meghívása.

Természetesen több – egymásnak is ellentmondó - ellenvéleményt meghallgattam. „A Magyarok nem tudnak és nem is akarnak úgy dolgozni, mint a japánok”, „A japán menedzserek a fontos döntéshozatalban nem kérik a magyar menedzser véleményét. Már eleve nem osztják meg a felelősséget a magyarokkal”, „A japán menedzserek nem ismerik jól a munkásokat-munkahelyeket, sőt nem minden japán menedzser, mérnökök olyan tehetséges, mint a magyar beosztottak, ennek

ellenére mégis csak ők akarnak uralkodni”. „A munkamorál Magyarországon már a régi rendszerben meghalt, ezért ennek újraélesztése lenne a fontos feladata”. „A magyar munkamorált nem lehet alacsonynak minősíteni, ellenkezőleg, már most is magas ”.

A különböző vélemények tömegében, senki sem utasította el fő állításomat: a magyarok vendégek a hazai multinacionális iparcégekben. Előző cikkemből talán hiányzott az alapos érvelés, ezért néhány ponton tévedésre adhatott okot. Nem volt szándékomban a felvázolt helyzet fölött ítélni, inkább a jelenség fontosságra akartam a figyelmet felhívni. Attól tartok e jelenségét nem tudjuk megmagyarázni egy vagy két okkal, hiszen alaposabb elemzését igényel.

(1) Ágazatok között különbség. Állításom kizárólag a multinacionális iparcégekre vonatkozik, ahol eleve nem tervezett sem a technológiai transzfer, sem a termelés lokalizálása. Természetesen a tehetséges helyi menedzser felvétele nagyon fontos feladat a cégek számára, de csak a helyi termelés zavarmentes működése érdekében van rá szükség. Sem a termelés teljes lokalizálásért, sem a világstratégiai menedzser kineveléséért nem választanak helyi menedzsereket. Ilyen iparágazatban könnyebben fel tudják számolni a céget, ha egyszer elveszti versenypozícióját és akkor, semmi sem marad az ágazatban a felszámolás után. Teljesen más a helyzet, pl. az IT ágazatban, vagy a szolgáltatási ágazatban, ahol magyarok a főszerepet játsszák és főleg a hazai piaccal foglalkoznak. Ilyen ágazatban megtörténik a technológiai (tudás) transzfer és helyben marad minden tudás és technológia a külföldi tőke felszámolása (kivonulása) esetén is.

(2) Export vagy helyi piac. A japán iparcégek az USA-ban teljesen más gazdálkodási módot alkalmaznak, mert az ottani cégek nem exportra szánják a termelését, hanem az óriási belföldi piacra, ezért teljes céglokalizálásra törekednek. A lokalizált cégekben a külföldi tulajdonos menedzserek csak közvetítő munkát végeznek az anyacégek között, és a cégmenedzsmentet teljes mértékben a helyi menedzserek vezetik. Az export, báziscég esetén inkább a cégmobilitás fontosabb tényezője lesz, azaz a termelési bázis mozgósítása a viszonylag magas költséges országból az alacsonyabb költségű országba. Emiatt a céglokalizálás teljes mértékben nem történhet meg. Akár tehetségesek, akár nem tehetségesek, a helyi menedzserek eleve idegenkednek a teljes felelősség vállalástól, és ez az attitűd rontja a tehetséges helyi menedzserek munkamorálját.

(3) A helyi menedzser és a külföldi menedzser közötti távolság. Ahol a teljes cég lokalizálása megtörténik, a helyi menedzserek és az anyacégből küldött menedzserek egyenrangú pozíciókat foglalnak el, esetenként a helyi menedzserfizetések még magasabbak is lehetnek. Ehhez képest a nem lokalizált cégekben a két külön menedzsercsoport semmilyen szempontból nem egyrangú, a felelősségvállástól kezdve egészen a fizetésig. Van olyan cég is, ahol a japán menedzserek különválasztott helyiségben ebédelnek, mintegy ezzel is jelezve a helyi menedzserektől tartott távolságot. Az ilyen kommunikációs szakadék a tehetséges menedzser motivációját lelohasztja és tehetségének kihasználását más irányba kényszeríti pl. a mellékmunka (mellékjövedelem) keresését a cégen belül az alatta lévő dolgozókkal együttműködve esetleg a cég eszközeinek használatával.

Erről a külföldi menedzserek nem képesek tudomást szerezni, mert pl. a japán menedzsert általában három-négyévenként az anyacégek lecserélnék, viszont a helyi menedzserek több egymást váltó japán főnök alatt dolgoznak, és mindent kézbe tudnak tartani. Természetesen ez a jelenség károkat okoz mindkét félnek: a cég veszít az erőforrás hatékony használásából és a helyi menedzser munkamorálja romlik.

(4) Az életszínvonal az adott országban. Magyarország nem fejlődő ország, a magyaroknak nincs motivációjuk sokórás munkavállalásra olcsó bér mellett. Ázsia szegény országaihoz képest Magyarország sokkal gazdagabb, és a magyar dolgozónak nincs „*hungry spirit*”-je, mint az ázsiaiaknak. Ezért a magyar dolgozók időként betegszabadságot vesznek ki, mert így tudják kompenzálni az olcsó bért a szabadidővel, sőt a mellékjövedelemre is szert tehetnek. Amikor a cseh Matsushita-Panasonic gyárat meglátogattam 2001-ben, megtudtam, hogy a munkástávollét aránya naponta a 30%-ot is eléri. Magyarország aránya nem ennyire magas, de most is eléri a 10-15%-ot. Japánban az ilyen magas munkástávollét elképzelhetetlen. Ha ez előfordulna, akkor nem lehetne a napi termelését megszervezni. A japán menedzserek ezt a gyenge munkamorált a kommunizmus örökségként magyarázzák, de ezt az érvelést tévesnek tartom.

(5) A hazai vállalkozások megszűnése és a munkamorál romlása. Az előző rendszerben megszűnni kényszerítették a kis-és középnagyságú hazai és egyéni kreatív vállalkozásokat és ezzel meghalt a hazai vállalkozás hagyománya. Ennek eredményként a vállalkozói morál, a termelő-mérnök büszkeség és általában a munkamorál is majdnem meghalt. Az egykor fejlett ipari országban, Csehországban is hasonló tapasztaltak, amikor a Matsushita-Panasonic 1998-ban elkezdte a termelését. Többek között nem találtak színes TV gyártáshoz a világpiacnak megfelelő színvonalú alkatrészt készítő kisvállalkozókat, és az alkatrészek alig 5 %-át tudták beszerezni a hazai (cseh) cégektől. A hazai kis-és középnagyságú iparvállalatok fejlesztéséből lehet építeni szilárd nemzetgazdaságot. Nemcsak Csehországnak, hanem Magyarországnak is erre a célra összpontosítva kell mozgósítania a kormány ipari politikát.

(6) Az ázsiai cégek sajátosságai. A magyar dolgozók értékelési-ranglistán a legkevésbé kedvelt külföldi cégek között a koreai cégek az első és a japán cégek a második helyet foglalják el. Az egyik magyarázat szerint a viszonylag alacsony bérszínvonal mellett a főnökök a munkahelyen kiabálni szoktak. Japánban és más ázsiai országokban is a kiabálás munkahelyeken (sportedzéseken, iskolai oktatásban is), nem számít ritkaságnak, inkább a mindennapi jelenséghez tartozik, ám Európában ez egyáltalán nem megszokott viselkedési forma. Ennek megfelelően a magyar fiatalok nehezen viselik a szerintük brutális viselkedését, a kemény munkahelyi tanulást, míg az ázsiaiaknak ez természetes. Úgy is mondhatnánk, hogy magyar fiatalok meglehetősen elkényeztetettek. A sportedzés hasonlít ehhez: aki a kemény edzést kibírja, sokkal jobb eredményt szerezhet, mint a lusta sportoló.

(7) Az egyetemes „vendégmunka” jelenségről. Mostanában nemcsak a multinacionális iparcégekben figyelhető meg a vendégjelenség, hanem a magyar iskolákban és kórházakban is

megfigyelhető egy másfajta, sajátos vendégjelenség. Orvosok, akik számla ellenében kapnak fizetést, úgy dolgoznak, mintha részmunkaidejű orvosok lennének. Ehhez hasonlóan sok teljes-munkaidejű tanár, aki csak a saját órára megy be, úgy dolgozik, mintha részmunkaidőben lenne foglalkoztatva. Alacsonyak a fizetések, ezért minimalizálni akarják a kötött munkaidőt. Ennek eredményeként egyre kevesebb részt vállalnak az egész intézmény felelős működéséért. Ez egy mástípusú „vendégmunka” jelenség a mai magyar társadalomban, amely a munkamorál romlásának egyik megjelenése. Ezt a problémát is csak az intézmény egész rendszerének megváltoztatásával lehet megoldani.

Összességében a felelősséget nem vállaló állapotból és viselkedésből származik a „vendégmunka,, jelenség, melynek mélyebb okai a versenyképes körülmények és munkamorál hiányában keresendők. Ezt a jelenséget csak a piacgazdaság bővítésével és mélyülésével lehet megoldani, melyhez nem az állami intézményrendszer bővítése, hanem a magánszféra mozgásterének bővítése szükséges. Az államnak még többet kell fordítania a kis-és középnagyságú vállalkozói réteg kinevelésére és a kreatív technológia-tudást ösztönöző oktatáspolitikára az állami intézmények gyökeres reformjával együtt.